

Recenzija

VYTAUTAS ALIŠAUSKAS, JONO LASICKIO PASAKOJIMAS APIE ŽEMAIČIŲ DIEVUS

(Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai 6), Vilnius: Aidai, 2012

Birutė Jasiūnaitė

Vilniaus universiteto
Baltistikos katedros profesorė

Nesiseka Lietuvai su gambiaisiais mitologais ir religijotyriminkais. Vienas po kito mus paliko Norbertas Vėlius, Gintaras Beresnevičius, Nikolajus Michailovas. Kažin, kokias žemiškas ar dangiškas problemas svarsto jie dabar, jaukiai susėdę ant vėlių suoloelio? Liko jų pradėti ar įpusėti darbai, po įvairius leidinius išsibarsčiusios mintys ir idėjos. Todėl itin sveikintina „Aidų“ leidyklos iniciatyva leisti baltų mitologijos ir ritualo tyrimų seriją. Sulaukėme jau šeštosios šios serijos knygos: Vytautas Ališauskas naujai išvertė ir interpretavo Jono Lasickio knygelę *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*.

Esama daugybės didelių, storų, senų knygų, kurios šimtmečius ramiai sau trūnija lentynose: niekas jų neprisimena, nepavarto, nenupučia nuo jų dulkių. O štai Jonas Lasickis – iš tiesų laimingas autorius. Skaityti, rašyti pramokę, akis prasikrapšę, žemaičiai su sarmatais vis traukia šį mokytą vyrą iš lentynos, skaito, stebisi, kraipo galvas, interpretuoja ir perinterpretuoja. Vargsta su juo kalbininkai, literatai, etnologai, religijotyriminkai. Kiekviena naujai

sumitusi filologų karta jaučia pareigą vėl perskaityti Lasickį ir autoritetingai pareikšti: tiki ji to šaunaus bajoro minimais žemaičių dievukais ar ne.

Tikėjimas sveiką padaro! – sakė kadaise mano močiutė, tikra rytų aukštaitė, labai pamaldi moteris, kaimynų vadinama bažnyčios šulu. Ji buvo mačiusi, kaip baisaus gumbo – navikaulio nusikratė viena neturtinga giminaitė. Ši vis mirkė ranką su navikauliu šventa vadinamon versemėn, nuoširdžiai meldėsi, kol vieną gražią dieną gumbas dingo kaip nebuvęs. Bėgdama pas kaimynus, ji jau iš tolo rodė sveiką ranką, verkdama ir juokdamasi iš džiaugsmo.

Jeigu tikėjimas gydo kūną ir dūšią, kodėl gi vieną kartą nepatikėjus, kad Jonas Lasickis nemelavo? Panašu, kad Vytautas Ališauskas nutarė pažiūrėti, kas iš to išeis. Jo knygelė gudriai sumanyta, o parašyta dar gudriau. Negudrus skaitytojas, netyčia atsivertęs knygelę iš vidurio, tuojau randa jauną, gražų, garbanotą, spindinčiais šarvais apsikausčiusį kunigaikštį Oktavianą Aleksandrą Pronskį. Senas raižinys iš tiesų įspūdingas, o kas gi nežino, kad gražūs

paveikslai – reklamos pagrindas? Tuoju kyla noras versti toliau. O toliau esama šio tokio margumyno: vienoje pusėje parašyta lotyniškai – o kas gi šiais laikais lotyniškai supranta?! – bet kitoje, dėkui Dievui, lietuviškai. Tekstas intriguojantis: čia tau ir Cezaris, ir Variagų jūra, ir Švedų karalius, ir tinginiai žemaičių žemdirbiai. Jeigu esi lituanistė, prieš trisdešimt penkerius metus sėdėjusi a. a. Jono Kabelkos baltų filologijos įvado paskaitose, šiaip taip prisimeni Tacitą, rašiusį, kad germanai buvę dar didesni tinginiai. Vis šio tokia paguoda.

O nuo šimtas devinto puslapio – štai tau ir dievukai. Jų daugybė. Visokių visokiųjų. Kai kurie gyvenantys medžiuose po žieve. *Perkūnas*, pasirodo, tetą beturįs. Ir šiaip esama daug visokių damų. Vienos rūpinasi, kad auštų, kitos – kad brėkštų. Dievukai viską pasidaliję. Ne tik ėriukai, paršiukai ar bitės – miško samanos – ir tos jiems rūpi. Priėjusi iki dievo *Šluotražio*, nežinau, nė ką bemanyti. Ar tas už trobos šlavimą buvęs atsakingas? Lasickis rašo, kad pagonys apie jį ir kitus tokius pat neaiškius nenorintys pasakoti.

Teisingai. Nėra čia ko. Kai taip iš karto viską išpasakosi, kas paskui beklausinės ir knygas berašys? Pagonys žemaičiai gudrūs. O štai juos mėgdžiojantys netikri krikščionys visai negudrūs. Žąsis ganyti jie atidavė šventajam Galui, avis – Vendelinui, arklus – Eulogijui, jaučius – Pelagijui, paršus – Antanui. Iš visų penkių tesu girdėjusi tik apie vieną šv. Antaną. O kur pasidėjo kiti?

Visus surandu *Lasickio šventųjų sąvade* knygos pabaigoje. Šis skyrelis bene labiausiai man patinka. Ak, kad tokį Sąvadą būčiau turėjusi, kai savo knygą rašiau... Tada turėjau tenkintis Fernando ir Gioia

Lanzi *Šventaisiais globėjais ir jų simboliiais* (2005). Išmintingi italai sumanė sujungti puikų reprodukcijų albumą ir šventųjų žyvatus. Dar skaičiau *Žyvatą Pono ir Dievo mūsų Jėzuso Kristuso* (1998) – XVIII a. žemaičių tarmės paminklą, rūpestingai išleistą Alekso Girdenio ir Petro Skirmanto. Mūsų gerasis Profesorius už šventų knygų rengimą štai jau treči metai kaip danguje. O iš jo leisto Žyvato aiškiai matyti, kad žemaičiai XVIII a. viduryje tikrai nebebuvo pagonys. Tikriausiai negražiai apšnekėjo juos tasai Lasickis prieš pusantro šimto metų.

O dabar, kaip ir visi nuo vidurio pradėję ir nebaigę prasti skaitytojai, gausiu kraustytis į knygos pradžią, kurią parašė jau ne Lasickis, o pats vertėjas. Čia įdėta Pratartis, kurioje sakoma, kad iš pradžių norėta leisti lyg ir kitokią, kitaip sudėliotą knygą. Įdomu, kad Pratartis parašyta kaip tik šv. Antano Abato – to paties, kurį Lasickis bara už paršiukų globą – dieną. Kažin, ką tai galėtų reikšti? Kiaulė šiaip jau mūsų etninėje kultūroje siejama su turtu, su pinigais. Gal vertėjui pasiseks iš to Lasickio truputį prasikurti? Kažin, ar tą keturių šimtų egzempliorių tiražą pirkėjai jau išnešiojo, ar dar ne? Vilniuje žemaičių ir visokių sužemaitėjusių aukštaičių, rodos, netrūksta. Tiražą, ko gero, reikės kartoti. Pagyvensim – pamatysim.

Iš karto po Pratarties – Jono Lasickio biografija. Mažas tikriausiai buvęs neturtingas, nes meldėsis šv. Martynui – vargšų užtartytojui. Tam pačiam, kuris elgetai atidavė pusę apsiausto. Augęs Lenkijoje. Niekas nežino, kaip atsidūręs Lietuvoje. Turėdamas dvidešimt metų, žemaituku kinkytomis vežėčiomis nubrazdėjęs iš Vilniaus į Krokuvą. Tenai iš kataliko pasidavęs kalvinistas. Paskui keliavęs po Euro-

pą, mokėsis. Palakaus vaikinio būta: matęs ir Prancūziją, ir Angliją, ir Vokietiją, ir Italiją – daugybę svetimų kraštų. Matęs baisiąją Baltramiejaus naktį ir mirštantį Joną Kalviną. Gyvenęs iš turtingų protestantų vaikų mokymo. Po visų vargų galiausiai apsistojęs Vilniuje ir čia miręs.

Nuo turtingo ir nuotykingo autoriaus gyvenimo V. Ališauskas nejučiomis pereina prie pačios „dievukų knygelės“ likimo. Ilgus trisdešimt penkerius metus jos rankraštis išgulėjo nespausdintas. Tačiau knygelė nežuvo, kaip žuvo ne vienas J. Lasickio rengtas ir, ko gero, jo paties kurkas labiau už tą nedidelės apimties rašinį vertintas veikalas. Laikai buvo neramūs: čia katalikai, čia protestantai ėmė viršų, ir knygos tikriausiai dažniau pakliūdavo po kareivių katilu, o ne į jas iš tikrųjų vertinančio žmogaus rankas. Vis dėlto rankraštis beveik dviem dešimtmečiais pergyveno autorių ir buvo paskelbtas. Tegu su klaidomis, tegu ne savame krašte. Nejučiomis kyla klausimas: kada liausimės žavėjęsi amerikonišku šlamštu ir susidomėsime savo pačių kultūros paslaptimis ir detektyvais?

Toliau – amžinasis klausimas: ar mokėjo Lasickis lietuviškai? Ne pirmą kartą toks klausimas kyla, o ir adresuojamas jis ne tik Lasickiui. Visi tikriausiai gerai pameina filmą, kuriame teirautasi, ar mokėjo lietuviškai Adomas Mickevičius. Esu skaičiusi raštus susirūpinusių autorių, norėjusių žūt būt sužinoti, ar šia kalba kalbėjusi Barbora Radvilaitė, arba, pavyzdžiui, mūsų šventasis – karalaitis Kazimieras. Prisižiūrėjau Antakalnio žiede burną gėrusių rūškanų piliečių, kuriuos ištinka patriotizmo priepuolis, vos tik išvydus ant mikroautobusiuko šono mažomis raidelytėmis lenkiškai parašyta, kad šis važiuojąs į Nemenčinę. Užpiltos

piliečio akys kažkodėl nemato, kad ten ir lietuviškai parašyta, tiktai raidės daug didesnės. Rodos, mūsų studentai klasikai sudėjo istoriją, kad ponas Dievas danguje su angeliukais šnekąs lietuviškai, o velniai pekloje su savo viršininku – rusiškai.

Vertėjas rašo, kad rusiškai Lasickis tikrai mokėjęs. O va štai lietuviškai... Netikėliai tie protestantai. Aišku, prie ko arčiau jie glaudžiasi: ne prie Dievulio su angeliukais ir šventaisiais, o prie... Abu labu tokiu: ir Lasickis, ir tas jo pagalbininkas – Laskauskas. Net ir pavardės abiejų panašios. Palauk, o koks ten buvo to Laskausko amatas? Matininkas? Ką jau ką, o matininkus su žemėtvarkininkais puikiai pažįstame. Žinoma, kad Jokūbas nė iš vieno pagonies trobos neišėjo be magaryčių. O prie stalo, mielieji, visi luomai lygūs: leiskit aplinkui, duokit šaltyšiui, nelenkit nė manęs, baudžiauninkėlės. Paviešėjo, padiskutavo, kieno dievai geresni, ir liko pagonis namie su vaikais ir pačia, su paršiukais ir ėriukais, su visais kaukais ir žemėpačiais. Jokia Valakų reforma jo nekludė.

Prie stalo ir visokios kalbos pasidaro suprantamesnės. Kiek jau moki, tiek. Man rodos, pradedu miglotai suprasti, iš kur atsirado dievas Šluotražis ir visi kiti – tie neaiškieji. O religijotyrininkai su mitologais dėlioja lenteles su keliais stulpeliais. Vienne – tokie dievavardžiai, kuriuos mini ir kiti autoriai. O jeigu tie autoriai nurašė vienas nuo kito? Ypač neatsargu aiškintis tų dievavardžių kilmę – etimologizuoti. Mūsų literatai (tarp jų pasitaiko ir klasikų) tai labai mėgsta. Tą darydami, jie nuolat užmiršta pasižiūrėti į kalbininkų raštus – bent jau iš smalsumo. Juk tą Lasickį ne tik mitologai su religijotyrininkais taip pat tautosakininkais garbina skaudžiai. Štai ir V. Ališauskas cituoja kažin kokių reikalu

akademiko Z. Zinkevičiaus *Lietuvių dialektologiją* (1966), o į to paties autoriaus *Lietuvių kalbos istoriją* ir pamiršo dirstelėti. Ši daugiatomė knyga skirta visiems humanitarams: ji parašyta itin prieinama forma. Jos antrame tome (1987) naujasis Lasickio vertėjas būtų radęs ir kelias *Gabijas*, ir *Gardūnytį*, ir *Raugų Žemėpatį*, ir *Valginą* ir dar daugelį kitų. Dievavardį *Datanus* jau Zinkevičius vadina stipriai lotynizuotu, o V. Ališauskas teigia Michailovą šitaip rašius. Vis dėlto šiek tiek tokios pirmumo teisės reikėtų paisyti, prieš barant vyresniuosius tyrėjus už nepasitikėjimą Lasickiu.

Mano galva, interpretuojant mitonimus, kad ir tą pačią *Perkūno tetą*, atsargiau reikėtų elgtis ir su tautosakos tekstais. V. Ališauskas ištiesai cituoja vieną iš pasakos „Raganos ūkis“, kurią N. Vėlius laikė itin senoviška, variantų. Pasakoje minima našlaitės teta – ragana. Keliaudama pas ragana, našlaitė sutinka trejetą keistokų personažų – vienas iš jų baltas, kitas juodas, o trečias raudonas. Pasaka labai žinoma, apie ją daug rašyta. Sudėtingas, išsamus jos variantas paplitęs ir rusų tautosakoje. Norėčiau atkreipti Lasickio vertėjo dėmesį, kad spalvotųjų personažų simbolika kai kuriuose variantuose puikiai atskleista:

- Einu, – sako, – žiūriu – balts žmogus ant balto žirgo joja ir balts šuo paskui bėga.
- Tai tę mano diena, – sako ragana. – O da ką matei?
- Toliau einu, žiūriu – juods žmogus ant žirgo joja ir juods šuo paskui seka.
- Tai tę mano naktis. O daugiaus ką matei?
- Einu, žiūriu – raudons žmogus ant raudono žirgo joja ir raudons šuo paskui seka.
- Tai tę mano pazaras. O ką daugiau matei?

Šis variantas, paskelbtas Basanavičiaus *Lietuviškų pasakų* antroje knygoje (2003), aiškiai rodo, kad spalvotieji personažai yra diena, naktis ir pazaras, t. y. aušra, o ne žaibas, griaustinis ir perkūnas, kaip patiktų Lasickio interpretatoriui. Jie joja raiti – vadinasi, ir perkūno ratų čia nebėra. Ir pati neigiamoji veikėja čia jokia teta, o tiesiog boba ragana. Kiek pamenu, personažų simbolika panaši ir rusiškajame variante. Kaip tada išeitų su Perkūno teta, saulės prausėja?

Niekaip negalima sutikti su V. Ališausko nuomone, kad transformacija *Velinas* → *velnias* esanti krikščioniško meto tabu padarinys. Ar kitimas *kėlinės* – *kėlnės* irgi susijęs su kokiais nors tabu? Nekirčiuotas balsis paprasčiausiai linkęs išnykti, o kai kuriose tarmėse ir *vėlinas*, ir *kėlinės* tebėra iki šios dienos. Lietuvių kalbos fonetika nei pagoniška, nei krikščioniška – ji tiesiog fonetika, ir baigtas kriukis. Šalia kitų tyrėjų *Tavalo* ir *Tabalo* – taip jie perskaitė Lasickio dievavardį *Tavvals* – matome ir „tabaluojantį“ V. Ališausko dievuką – linksną išdaigininką *Tabalą*. Mano žemaitė senelė *tābalu* vadino kaimo šokius – gegužinę. Išdykusį žmogų ji vadino *tabalėika* arba *mākalu*. Endriejavas, kuriame ji buvo gimusi, augusi, ne taip jau toli nuo Platelių. Bene kartais ir Laskauskas bus kada į tabalą nuėjęs ir žemaitiškais, pagoniškais šokiais pasibaisėjęs? Baisėjosi juk jais rimtas žmogus – pranciškonas Jurgis Pabrėža, o piktindamasis taip gerai aprašė visas šokių figūras, kad choreografai ir dabar džiaugiasi.

Bet ko aš čia, tiesą sakant, vis bambu? Parašė žmogus knygą – džiaugtis reikia, o ne bambėti kaip ubagai, kruopas pabėrusiam. Atsiras tų bambeklių, kritikuotojų ir be manęs – ypač iš tų, kurie patys jokios knygelės nėra parašę, išleidę. Ar šiaip, ar

taip žiūrėsi – geri vyrai, šaunūs bajorai buvo Lasickis su Laskausku: bent kelioms mūsų humanitarų kartoms duonos parūpino. Vienas verčia, kitas interpretuoja, trečias kritikuoja, ketvirtas skaito – ir visi patenkinti. Ne vien tik detektyvai neša dvasinę (o ir medžiaginę!) naudą...

Užmiršau pagirti gražų knygos viršelį ir jo dailininkę Agnę Kananaitienę. Čia ir velnias raguotas, ir ožys, ir bent keli vanagai, ir net jautis paskutiniame viršelyje. O jau pelėda, pelėda! Baisias akis išpūtu-

si, taip ir spokso į tave. Senelė žemaitė, norėdama mane, dar studentę, atgrasyti nuo amžino naktinėjimo, vis sakė, kad vagys, žiurkės, pelėdos, šikšnosparniai, velniukai – visi prasti sutvėrimai naktimis valkiojasi, o dieną anie guli. Diena – šviesos, vadinasi, ir gėrio pasaulis. Baltas adventinis sniegelis šviesina dabar mūsų visų dienas. Tegul Kalėdų angeliukai, nepaliekantys sniege jokio pėdsako, atneš visiems, kurie padėjo šiai knygai išvysti dienos šviesą, naujo įkvėpimo.

Gauta 2013-12-05

Priimta publikuoti 2013-12-11

Autorės adresas:

Vilniaus universitetas

Baltistikos katedra

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

El. paštas: birute.jasiunaite@flf.vu.lt